

Szűcs Tímea: A magyarországi zsidóság útja az ősi földre

A kutatás bemutatása

A 2015-ben elkezdett kutatás választ keres a II. világháborút túlélte zsidóság identitásának változására, szembeállítva a vészkorszak előtti és utáni helyzetet, a kivándorlás egyediségeire és az országot elhagyók főbb motivációira koncentrálva. Ezen kívül a kutatás fontos szerepet szánt a kivándorolt zsidóság Palesztinába történő beilleszkedési sikerességének és esetleges sikertelenségének tárgyalásának. Ehhez a vonatkozó szakirodalom elemzése mellett felhasználásra kerültek a II. világháborút követően Izraelbe vándorolt magyar zsidókkal készített interjúk is. A személyes sorsok segíthetnek árnyaltabb képet adni helyzetükről és a megosztott élményeik, tapasztalataik egyfajta egyediségét is adhatják a kutatásnak.

A kutatás a magyarországi zsidóság helyzetét és migrációját vizsgálva bemutatja a történelmi hátteret, a civil szerveződéseket és a vonatkozó szabályozásokat is, kiemelve a nemzeti önazonosságtudatuk, kulturális identitásuk szerepének alakulását, annak változásait.

A téma utáni kutatást és a feldolgozást indokolta, s egyben kihívásként is jelent meg, a személyes érdeklődésen túl az a tény, hogy a II. világháborút követő magyarországi zsidó kivándorlás és a palesztinai, izraeli társadalomba való integrálódás tudományosan igen szűkkörűen tárgyalt területnek számít. Ennek egyik okaként említhető, hogy a vészkorszak utáni zsidó kivándorlás Magyarországról főként a holokauszt pusztításai, az államszocializmus megjelenése és az antiszemitizmus újbóli fellángolása miatt nagy létszámúnak tekinthető, azonban a későbbiekben ennek aránya nagymértékben csökkent, számuk már nem volt meghatározó. Másik ok pedig az izraeli eszmerendszer nyomán kialakult szemléletmód, mely a zsidóság diaszpóra létét az ősi földön nem ismeri el. Ebbe változást az „új történészek” csoportja hozott Izraelben, akik az 1980-as években megkérdőjelezték az izraeli egységes társadalom létét, utat nyitva a bevándorolt különböző nemzetiségi csoportok történetének feltárására (Olosz 2015:138-139). Kihívásként említhető meg továbbá a téma érzékenysége, melynek következtében a szubjektív és az objektív szemléletmód, a személyes és általános komponensek szétválasztása sokszor bonyolult feladatnak bizonyult a kutatás során.

A II. világháború előtti zsidóság életéről, mind a II. világháborút megelőző és az azt követő időszakról számos szakirodalom megemlíthető. Mindezek különböző aspektusból közelítik meg a zsidóság helyzetét, mint például az identitásuk, a társadalmi és gazdasági helyzetük, politikai aktivitásuk szempontjából, a statisztikai adatok ismertetését sem nélkülözve. Itt a teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni Bibó István, Karády Viktor, Karsai László, Komoróczy Géza vagy Stark Tamás nevét. Mind elismert szakértői a témának, saját szakterületüknek és érdeklődésüknek megfelelően, különböző nézőpontokból mutatják be a magyarországi zsidóság életének egy-egy fontos alkotórészét, ezen munkák közül valamennyi a kutatás során felhasználásra került.

Azonban a II. világháború után Palesztinába (az 1948-as állammá alakulás után Izraelbe) vándorolt magyar zsidóság további életét tárgyaló publikációk és szakirodalmak száma igen csekély. A legfőbb kivándorlási hullámok, melyek a gazdasági okok, az aktuális politikai rendszerrel szembeni bizalmatlanság vagy a diszkrimináció miatt történtek, ismertek, azonban a zsidóság kivándorlásáról szóló publikációk többsége a statisztikai adatok tárgyalásánál tovább nem viszi a szálát. Néhány szakirodalmat azonban érdemes megemlíteni, melyek hasznosnak bizonyultak a kutatás során. Többek között Bányai Viktória publikációja, mely ismerteti a világ országaiban élő meghatározó létszámú, Magyarországról származó zsidó közösségeket, köztük említve Izraelt is (Bányai 2008). Majd Féder Zoltán bibliográfiája, mely többek között az Izraelben megjelent magyar nyelvű műveket gyűjtötte össze az 1928-tól 2002-ig terjedő időszakban (Féder 2004). Ennek felhasználása az esetleges jövőbeni, Izraelben történő kutatások alkalmával nagy segítséget jelenthet. Továbbá Olosz Levente szakdolgozata és az ennek alapján készült publikációja, mely a már kivándorolt magyar ajkú zsidóság (a határon túlról elvándoroltakat is számításba véve) társadalmi és gazdasági sajátosságait vizsgálja Izraelben, s ez szintén hasznos adalékot jelentett a kutatómunkához (Olosz 2015). Végül pedig Szabó Csaba publikációját is érdemes megemlíteni, mely a zsidóság ősi földre való vándorlására fókuszál Magyarország szempontjából, tárgyalva a politikai hátteret, a kivándorlás gyakorlati megvalósítását, azt hasznos levéltári anyagokkal kiegészítve (Szabó 2004).

A kutatás során felhasznált módszerek között fontos kiemelni a munka meghatározó részét adó elemzést, mely többségében a már fent említett szakirodalmak másodelemzésével történt. Emellett a kutatást holokauszt-túlélőkkel készült félig strukturált mélyinterjúk egészítik ki, melyek a kérdéskör árnyaltabb és hitelesebb bemutatását teszik lehetővé.

A kutatási eredmények bemutatása

A II. világháború előtti zsidóságról elmondható, hogy döntő többségük asszimilálódott, önmagát politikai és nemzeti értelemben is magyarnak definiálta, azonban emellett továbbra is meghatározó volt számukra zsidó identitásuk. A XIX. század végén és a XX. század elején a zsidóság köreiben igen népszerűvé vált az önkéntes családnév magyarosítás, illetve az izraelita vallásból való kikeresztelkedés is. Ennek oka, hogy a kor felfogása szerint az is zsidóként definiálhatta önmagát, aki nem volt aktív vallásgyakorló. Más szempontból ezt nevezhetjük a zsidóság egyfajta önvédelmi stratégiájának is, mely a többségi nemzettel való együttélésüket segítette elő. Ezen stratégia főként a városiasodott polgárság köreiben volt meghatározó (Karády 2001:78-81). Példaként említhetjük még szerepvállalásukat az I. világháborúban, melyet Mezey Ernő idézete szemlélteti talán a legjobban: „A magyar zsidóságnak van még egy oka rá, hogy a dicső tettek és nemes áldozatok, melyeket az ország életválsága tőle megkövetelt, zsidó öntudatában is számon tartsa. De büszkeségének forrása nem zsidó voltából, hanem magyar

hazafiasságából fakad. Úgy érzik mind, hogy minden áldozatuk és odaadásuk nem lehet más, mint a magyar nemzet hősi létküzdelmének természetes alkotó része.” (Mezey 1914:1-2)

Azonban az I. világháború utáni időszakban Európa-szerte, köztük Magyarországon is ezrek ábrándultak ki a kisebbségeket toleráló világnézetből és egyre nagyobb teret kezdtek nyerni a jobboldali mozgalmak (Karsai 2001:215) Ezt követően a II. világháborúig egymást követték a zsidóságot korlátozó intézkedések, mint a numerus clausus és az 1930-as évek végétől bevezetett zsidótörvények. Mindezek következtében a zsidó származású emberek életkörülményei megnehezedtek, társadalmi kapcsolataik fellazultak és egyre kirekesztettebbekké váltak. Ez az út egyenesen vezetett deportálások, gázkamrák és a gettók sötét hónapjaihoz. A II. világháború és a holokauszt során a 825 000 fő körülire becsült magyarországi zsidóság létszáma 220 000 és 260 000 fő közöttire csökkent (Komoróczy 2012:883).

A vészkorszak után életben maradt zsidóság mind identitásában, mind gazdasági helyzetében megrendülve lépett át egy új korszakba. A háború utáni jóvátétel és felelősségvállalás ellentmondásossága, vagyontárgyaik és ingatlanaik, valamint családtagjaik, rokonaik elvesztése hatalmas tragédiaként érintette a magyar zsidóság meghatározó részét (Karády 1984:85-90). Másik oldalról az üldöztetés, a gettóba zárás és az állampolgárságtól való megfosztás kultúráról, felekezettől vagy világnézettől függetlenül a zsidó faj ellen irányult. Ez a fajta másság-élmény elválasztotta őket a többségi társadalomtól, és jó időre megakadályozta a teljes beolvadás lehetőségét, ugyanakkor megerősítette őket mi-tudatukban és a zsidósághoz való tartozásukban (Bibó 1948). Azonban azoknak a zsidóknak a csalódottsága hatalmas volt, akik a háború előtti időszakban büszke zsidónak és büszke magyarnak egyaránt definiálták önmagukat. A közös nemzeti múlt idegenné, távolivá vált számukra. E tudati válság ellenére általánosságban elmondható, hogy a magyar identitás jellemző értékeivel, mint a kultúra, a nyelv, az életmód és a szokások, nem lettek volna képesek teljes mértékben szakítani (Kovács, Kashti, Erős 1992:29-37). Mindezek után a magyar zsidóság válaszút elé került, s el kellett döntenie, hogy szeretne-e, érdemes-e és tud-e tovább a magyar társadalomban élni. Az események sokkhatása után sokan döntöttek úgy, hogy az ország újjáépítésében nem kívánnak részt venni azokkal az emberekkel, akik korábban megfosztották értékeiktől, szeretteiktől, és a gettóban túléltek egy része nem kívánta folytatni az életét egy olyan országban, mely kiszolgáltatatta őt (Karády 1984:90-97).

A kivándorlást választók meghatározó többségéről elmondható, hogy a cionista mozgalom segítségével hagyták el az országot, s a szervezet sok esetben hamis iratokkal és előzetes felkészítéssel gondoskodott az ország elhagyásának zökkenőmentességéről, és az új országban, Izraelben történő későbbi boldogulás sikeréről (Komoróczy 2012:931-937). A Palesztinába kivándorlók létszámát 1945 és 1949 között 12 000 és 14 000 fő közé teszik a statisztikák, azonban vannak olyan becslések, melyek ennél jóval nagyobb létszámú magyar bevándorlóról szólnak, azonban ezek pontos száma nem ismert (Stark 1995:97-102). Az életkor szempontjából elmondható, hogy az egzisztenciával és családdal még nem rendelkező fiatal réteg fogékonyabbnak bizonyult a kivándorlás gondolatára, mint az idősebb, asszimilálódottabb generáció, amely az egzisztenciális szempontokat előtérbe helyezve a maradás biztonsága mellett döntött. Fontos megjegyezni, hogy az új országban népszerű kibuc-élet (Izraelben az önálló mezőgazdasági település alapformája) sem, és a brit mandátum alatt álló Palesztina, a későbbi, 1948-ban állammá alakult Izrael bizonytalan helyzete sem vonzotta a Magyarországon maradás mellett döntő zsidókat (Karády 1984:100-110). A társadalomban betöltött helyük szerint szegény munkás, kisiparos vagy kiskereskedői státuszt betöltők, tehát a legnagyobb valószínűség szerint az alacsony iskolai végzettséggel és kevesebb tőkével rendelkezők döntöttek a kivándorlás mellett

(Karády 2002:138-141).

Izrael állam gondolata és annak megalakulása reményt jelentett azoknak a holokauszt-túlélőknek, akik ki szerettek volna szakadni abból a társadalomból, melyet hazájuknak tekintettek a háború előtt, melynek történelmét és kultúráját magukénak vallották. Az „ősi föld”, Izrael gondolata a haza fogalmát teljesen új tartalommal töltötte meg, és megadta a kivándorlóknak az összetartozás és az összetartás érzésének új lehetőségét. Izrael állam és a cionizmus elsődleges célja volt a háború után, hogy a világ zsidóságát az ősi földre gyűjtse össze. Ha a holokauszt sajnálatos eseménye nem történik meg, valószínűleg ez a bevándorlás sokkal alacsonyabb létszámban valósul meg. Mindezek után azonban lassan megvalósulni látszott Herzl Tivadarnak, a zsidó állam megálmodójának korábban utópisztikusnak tűnő elképzelése. A vészkorszakot túlélte Európa különböző nemzetiségű zsidói áramlottak be az új hazába. Azonban az összetartó erőn, a közös zsidó identitáson kívül minden bevándorló rendelkezett egy másik nép nemzeti identitásával is, mely szintén meghatározó volt legtöbbjük számára. Így a különböző nemzetiségek szívesebben csatlakoztak saját csoportjukhoz, s ezért a kulturális elkülönülés igen hangsúlyossá vált a kezdetekben. Nem volt ez másként a magyar ajkú bevándorlóknál sem, akik az államnyelvként elfogadott hébert háttérbe szorítva szívesebben használták saját anyanyelvüket. 1953-ban a héber nyelvet beszélő magyarok aránya csupán 5% volt. A magyar bevándorlókról általánosságban elmondható, hogy életüket az új hazában kibucban kezdték, ahol vagy más nemzetiségűekkel keveredve, vagy teljesen homogén közösségekben kezdték el építeni életüket. A magyar falvak többsége az ország északi részén helyezkedett el, de a nagyobb városokba is telepedtek magyarok, mint Tel-Aviv vagy Jeruzsálem. Sok magyar nemzetiségű kivándorolt közvetlenül a megérkezés után alig rendelkezett állással. A későbbiekben főként ipari és kereskedelmi, illetve értelmiségi pályákon jelentek meg, a politika és az állami adminisztráció területén számuk igen alacsonynak tekinthető. Kulturális szempontból fontos megemlíteni, hogy a magyar zsidóság beilleszkedése a kezdeti szakaszban lassan zajlott, a régi haza kultúrája és identitása erősen élt bennük. A Hitachdut Ole Hungaria nevű szervezet vállalta a magyar nyelvű bevándorlók segítségét az 1950-es évek elejétől. Feladatuk egyrészt az új bevándorlók segítése volt, mind lakáshoz és munkához jutásban, mind a héber nyelvtanulásban. Ezen kívül a magyar diaszpóra integrálása az új társadalomba is a fontosabb feladataik között szerepelt (Olosz 2015:148-151).

Összegzés

A bevándorlók nagyobb részéről elmondható, hogy a hozott kulturális értékek és kulturális identitás lassította beilleszkedésük az új társadalomba. Azonban meghatározó részük rövidebb vagy hosszabb idő elteltével sikeresen beilleszkedett az új társadalomba, és ma már annak teljes értékű tagjának vallja önmagát. A bevándorlók között megtalálhatók olyanok, akik gyökeresen szakítani akartak a magyar kultúrával és ahhoz kapcsolódó minden emlékekkel. Azonban vannak olyanok is, akik hosszabb, rövidebb idő elteltével magyar gyökereiket nem tudták vagy nem akarták feledni. Néhányan közülük ma is azon fáradoznak, hogy a magyar és az izraeli kultúra közötti kapcsolatot építsék és ápolják. Azonban fontos kiemelni, hogy nem állíthatunk fel sablonokat és kerülnünk kell az általánosítást a kivándorlókkal és életútjukkal kapcsolatban. Mindegyikük sorsa különböző és egyedi, más és más. A személyes interjúk ellenben segítenek megismerni és jobban megérteni döntéseiket, és lehetővé teszik a kérdéskör árnyaltabb és hitelesebb elemzését.

A holokauszt után kivándorolt magyar zsidóság beilleszkedésével, kultúramegőrzésével és identitásának változásával kapcsolatban a kutatások még igen kezdeti stádiumban tartanak.

Azonban a folyamatok feltárására erős szándékot tapasztalhatunk mind a magyar oldalról, ahol egyre nagyobb figyelem fordul a határon túl élő magyarokra, valamint történelmük kutatására, és magyar kultúrájuk ápolására és megőrzésére, mind pedig Izrael oldaláról, ahol az új felfogás teret nyitott a bevándorolt nemzetiségek történelmének feltárására. A történelem ezen szakasza még rengeteg kérdést és rejtélyt tartogat számunkra, aminek kutatása és a nagyközönséggel való megosztása még a jövő kutatómunkáinak feladata. Itt minden esetben hasznos lehet az izraeli terepmunka, hiszen a dokumentumok többsége az ősi földre vándorolt magyarokról ott található meg, illetve további mélyinterjúk készítése a holokauszt után kivándorolt magyarokkal, akik személyes történeteikkel, egyéni szemszögből segíthetnek megközelíteni a fiatal állam magyar-zsidó közösségeinek életét. További kutatásaimat magam is ezen irányban kívánom folytatni.

Felhasznált irodalom:

- Bányai Viktória (2008): Magyar ajkú zsidó közösségek a világban. In: Bárdi, Nándor – Fedinec, Csilla – Szarka, László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet
- Bibó István (1986): Válogatott tanulmányok I.-IV. – A mai helyzet. (Elérhető: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/395.html>, letöltés: 2017. március 20.)
- Féder Zoltán (2004): Izraeli könyvtárakban – Két bibliográfia. Tel-Aviv, Eked Kiadó
- Karády Viktor (2001): Önazonosítás, sorsválasztás – A csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- Karády, Viktor (2002): Túlélők és újrakezdők, fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó
- Karády Viktor (1984): Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1845 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. In: Karády, Viktor – Kende, Péter – Kovács, András – Sanders Iván – Várdy Péter (szerk.): Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon. Párizs, Magyar Füzetek Kiadása
- Karsai László (2001): Holokauszt. Budapest, Pannonica Kiadó
- Komoróczy Géza (2012): A zsidók története Magyarországon II. (1849-től a jelenkorig). Pozsony, Kalligram Kiadó
- Kovács M. Mária – Kashti, Yitzhak M. – Erős, Ferenc (szerk.) (1992): Zsidóság – identitás – történelem. Budapest, T-Twins Kiadó
- Mezey Ernő (1914): A Makkabeus hagyomány. In: Egyenlőség, 1914. december 13./1-2.
- Stark Tamás (1995): A zsidóság a vészidőszakban és a felszabadulás után (1939–1955). Budapest, MTA Történettudományi Intézet
- Olosz Levente (2015): A magyar ajkú zsidóság helye az izraeli társadalomban. In: Fedinec Csilla (szerk.): Terek, intézmények, átmenetek. Határhelyzetek (VIII). Budapest, Balassi Intézet, Márton Áron Szakkollégium
- Szabó Csaba (2004): Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953) In: Levéltári közlemények 75. 2. 155–232. p.